

Holokaustas Kėdainių apskrityje

Šio straipsnio tikslas yra detaliai ištirti Kėdainių apskrities žydų likimą Antrojo pasaulinio karo metais. Straipsnyje atkuriami įvykiai Kėdainių, Ariogalos ir Krakių valsčiuose, kur buvo sprendžiamas visų apskrities žydų likimas. Remiamasi tų įvykių dalyvių, kurie pasibaigus karui tarybinių represinių struktūrų buvo suimti, baudžiamosiomis bylomis.

„Niekas negyvena vienas: jis šnekasi su tais, kurie jau buvo, gyvena tų žmonių gyvenimą, lipa laiptais ir, žengdamas jų pėdsakais, apžiūrinėja istorijos namų užkaborius. Iš tų vilčių ir pralaimėjimų, iš ženklų, kuriuos paliko (tegu tai bus tik viena raidė, iškalta akmenyje), gimsta realybė...“

(Česlovas Milošas)

IVADAS

Holokaustas Lietuvos provincijoje – svarbi ir mažai tyrinėta tema. Regioniniai tyrimai ne tik padėtų atskleisti detalų holokausto vyksmą konkrečioje vietovėje, bet ir įgalintų išsiaiškinti žudikų motyvaciją, jų socialinę padėtį, vietos gyventojų įtraukimo ar įsitraukimo į šį procesą mastus ir kt.

Pradžią analogiškiems tyrimams jau padaryta. Arūnas Bubnys, rašydamas apie mažųjų Lietuvos žydų getų ir laikinųjų izoliavimo stovyklų steigimą bei funkcionavimą pirmaisiais Vokietijos–TSRS karo mėnesiais, palietė žydų likimą bei holokausto eigą atskirose vietovėse¹. Tiesa, autoriaus pasirinktas regioninio tyrimo principas neleido detaliai apžvelgti žydų likimo kurioje nors vienoje Lietuvos apskrityje; autoriaus tikslas bu-

vo ne tiek detaliai atkurti žydų tautinės bendruomenės likimą konkrečioje Lietuvos apskrityje, kiek ištirti minėtų getų bei stovyklų steigimo ir likvidavimo procesą, išryškinti jų specifinius bruožus lyginant su didžiaisiais – Vilniaus, Kauno ir Šiaulių – getais. Remdamasis analogišku tyrimo principu – regioniniu – fragmentiškai apie žydų likimą atskirose Lietuvos apskrityse bei valsčiuose naujausiose savo monografijose rašė ir Alfonsas Eidintas².

Bene nuosekliausias regioninio tyrimo pavyzdys – N. Latvytės publikacija³. Autorė, remdamasi gausia archyvine medžiaga, detaliai aptarė žydų likimą atskiruose Trakų apskrities valsčiuose, aprašė vietos darbo stovyklų funkcionavimą, išsiaiškino kai kurių masinių žudynių dalyvių likimus, įvardijo apskrities gyventojus, padėjusius žydams ir gelbėjusius juos. Detalizuodami žydų tragediją atskiruose regionuose nemažai nuveikia ir kraštotyrinius tyrimus atliekantys regioniniai muziejai⁴.

KĖDAINIŲ ŽYDŲ LIKIMAS

1941 m. rugpjūčio 17 d. Kėdainių apskrities policijos vadas Antanas Kirkutis Policijos departamento direktorių Kaune informavo, kad apskrities „žydų tautybės piliečiai yra sugrupuoti į tris rajonus“: Kėdainių, Ariogalos ir Krakių⁵. Iki lemtingos atomazgos – masinių žudynių – buvo likusi tik savaitė kita. Tas savaitės suimtieji turėjo praleisti uždaryti vos keliolika dienų egzistavusiuose getuose. Tačiau grįžkime prie būsimos tragedijos ištakų.

Pirmomis karo dienomis Kėdainių miesto savivaldybės patalpose įvyko miesto visuomenės susirinkimas. Kalbą pasakęs plk. Petras Dočkus nušvietė einamuosius įvykius ir pasiūlė mieste organizuoti vietos valdžią. Dalyvavusieji tam pritarė. P. Dočkus buvo paskirtas apskrities viršininku, Petras Kraujelis – policijos vadu. Į policininkus iš karto užsirašė apie 20 žmonių; jie ėmė patruliuoti gatvėse, nes prasidėjo parduotuvių, sandėlių plėšimai⁶.

Pirmomis dienomis Kėdainiuose susiorganizavo ir lietuvių aktyvistų būrys⁷. Jame buvo per 30 vyrų⁸. Iš pradžių jam vadovavo buvęs Lietuvos kariuomenės kpt. Zigmas Knystautas. Po dviejų savaitių jo pareigas perėmė buvęs pavaduotojas atsargos jaun. lt. Jozas Kungys⁹. Šio pavaduotoju tapo Jozas Merkevičius¹⁰. Dauguma būrio vyrų buvo vietos aukštesniosios kultūrtechnikos mokyklos studentai ir geležinkelininkai¹¹. Baltaraiščiai ir policija patruliavo mieste, suiminėjo buvusius tarybinius aktyvistus, nuo dalinių atsilikusius raudonarmiečius.

Anot to meto liudininkų, suimtieji buvo laikomi Kėdainių kalėjime¹². Jame esą buvusios 3 kameros, kuriose tilpo 48 suimtieji. (1942 m. kalėjimas buvo perkeltas į kitas patalpas, kur jau buvo 6 kameros.) Kalinių dienos režimas atrodęs taip: 7 val. – kėlimasis, 9 – pusryčiai (arbata), 12 – pietūs (sriuba), 18 – vakarienė (sriuba), 22 val. – miegas. Duonos davinyš dienai buvęs 200 g. Dienos metu suimtieji kartais buvo išvedami į darbus, kalinimo vietoje dieną buvo draudžiama miegoti¹³.

Pirmomis aukomis, kurios skrupulingai suskaičiuotos vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje Karlo Jägerio ataskaitoje, tapo 95 žydai, 14 rusų komunistų, 1 rusas karininkas – politvadovas ir 15 lietuvių komunistų¹⁴. Tarp pastarųjų – Krakių valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Leonas Vilčinskas, to paties valsčiaus vykdo-

mojo komiteto sekretorius Pranas Maziliauskas, Gudžiūnų valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Petras Litvinas, Kėdainių valsčiaus partinės organizacijos sekretorius Petras Kriščiūnas (visi jie priklausė komunistų partijai), Dotnuvos valsčiaus komjaunimo organizacijos sekretorius komjaunuolis Česlovas Petrauskas ir kiti¹⁵. Visi 125 suimtieji buvo sušaudyti liepos 23 d. II Babėnų kaime netoli Kėdainių (apie 3 km nuo miesto centro; dabar – Kėdainių miesto dalis¹⁶).

Iki 1941 m. rugpjūčio vidurio visi Kėdainių žydai gyveno savo butuose. Apie šaudymą kalbos nebuvo. Vietos gyventojai girdėjo įvairių kalbų, taip pat kad žydus teksią išsiųsti į Liubliną¹⁷. Persikelti į getą visiems žydams įsakyta apskrities viršininko rugpjūčio 15 d. įsakymu. Getas buvo įkurtas Smilgos, Vandens, Kranto ir Pirties gatvių rajone. Kėdainių gete taip pat atsidūrė Šėtos ir Žeimių valsčių žydai.

Rugpjūčio 16 d. visi vyrai, vyresni nei 13–14 metų, iš Kėdainių geto buvo nuvaryti į buvusį grafo Tottlebeno dvarą. Visiems liepta pasiimti maisto trims dienoms, nes esą būsią varomi į darbus. Žydus varė ginkluoti baltaraiščiai. Vyrų buvo uždaryti svirne, o tą pačią dieną atvartos dalis moterų – kluone (daržinėje). Čia suimtieji praleido 13 dienų, buvo varomi į darbus, saugomi ginkluotos sargybos. Likusios gete moterys į dvarą atvartos rugpjūčio 26 d.

Greitai pradėta rengtis sušaudymui. Prieš tai, anot įvykių liudininkų, Kėdainių apskrities valdyboje buvo sušauktas susirinkimas, kuriame dalyvavo vokiečių komendantas, apskrities viršininkas, saugumo ir policijos viršininkai, kai kurių įstaigų vadovai. Susirinkusiesiems „komendantas perskaitė gestapo įsakymą, kad reikalinga valyti Europą nuo žydų, kadangi žydai visiems kenkia...“ Tada karo belaisviams raudonarmiečiams buvo įsakyta iškasti tranšėją būsimoms aukoms¹⁸.

Žydų žudynių išvakarėse dalis būsimos akcijos dalyvių, tarp jų geležinkelininkai, gavo šaukimus ateiti į vietos policiją 28 d. Atėjus atrinkti tie, kurie jau buvo tarnavę armijoje. Jiems buvo duoti ginklai ir paskelbta, kad teks atsakinga užduotis – sušaudyti žydus. Tarnavusių atsirado apie 20¹⁹.

Į šaudymo vietą žydus pradėta varyti rugpjūčio 28 d. apie 14 val. Suimtieji iš pradžių nežinojo, kad juos šaudys. Viskas paaiškėjo nuvairius pirmąją grupę ir pasigirdus šūviams. Kad šaudymas būtų mažiau girdimas, prie svirno buvo atvaryti traktoriai, kurie „dirbo pilnu gazu“. Į šaudymo vietą pirmiausia sunkvežimiu buvo nuvežti invalidai, ligoniai, seni žmonės. Paskui varė kolonomis²⁰.

Ypatingosios valstybinės komisijos, kuri pasibaigus karui skaičiavo vokiečių padarytus nuostolius, tyrimuose teigiama, kad 1941 m. rugpjūčio 28 d. prie Smilgos upelio, vos keli šimtai metrų nuo kelio Kėdainiai–Dotnuva, buvo sušaudyta apie 4000 žydų²¹. Tačiau jau cituotoje K. Jägerio ataskaitoje minimi kiti skaičiai, kuriais nėra pagrindo netikėti: rugpjūčio 28 d. buvo sušaudyta 2076 žydai – 710 vyrų, 767 moterys ir 599 vaikai²². Aukos buvo užkastos duobėje, kurios ilgis apie 100 m, plotis – apie 3 m ir gylis – apie 2 m²³. Sušaudžius vieną žydų grupę, ant viršaus karo belaisviai užpildavo chlorkalkių ir žemių sluoksni²⁴.

Išsigelbėti pavyko tik pavieniams asmenims. Pasisekė Chaimui Ronderiui ir jo draugui Samueliui Šmulskiui; jie pasislėpė svirne po lentomis, sulaukė nakties ir pabėgo. Slaps-tėsi miške, maisto gaudavo iš pažįstamų, o 1943 m. įstojo į partizanų būrį²⁵.

Dalyvavę žydų žudynėse ir po karo suimti asmenys taip motyvavo savo dalyvavimą: „Įvykdytas mano nusikaltimas įvyko 1941 m., t. y. prasidėjus karui ir ne pagal asmenišką mano iniciatyvą, bet įsakius aukštesniam V-kui [viršininkui. – V. B.], paveiktas vokiškos okupacinės propagandos“²⁶. Kitas teisiamasis liudijimas: „Žydai vis tiek vokiečių buvo pasmerkti sušaudyti, tai jei ne mes, tai kiti

sušaudytų, o vokiečiai prieš mus darytų represijas. Ne vis tas pats ką šaudyti, į lietuvius nešaudyčiau. Nors ir žydai man nieko blogo nepadarė ir turėjau draugų“²⁷. Tačiau buvo ir tokių, kurie išvengė teismo. Pora dešimčių buvusių partizanų ir policininkų baigiantis karui su besitraukiančia vokiečių kariuomene pasitraukė iš Lietuvos ir po karo įsikūrė įvairiose Vakarų valstybėse²⁸.

Likęs žydų turtas tapo buvusių kaimynų nuosavybe. Žydų turto už 250 rb nusipirko buvęs eilinis baltaraištis Petras Stogevičius²⁹; kitas būrio eilinis – Aleksas Mckas – apsigyveno sušaudyto žydo name Kėdainiuose, gavo 3,5 ha jo žemės, baldus, drabužius³⁰.

Kėdainiuose pasitaikė ir retas žydų pasipriešinimo atvejis. Codikui Šlapoberskiui atsisakius nusirengti, policininkas Aleksas Čižas puolė jį. Prasidėjo grumtynės, kurių metu A. Čižas buvo įtemptas į duobę. Jį išlaisvino jo bendrininkai, o žydą nušovė žudynėse dalyvavęs vokiečių karininkas. A. Čižui buvo sužeistas kaklas. Vėliau policininkas mirė³¹.

ARIOGALOS ŽYDAI

Prieš Antrąjį pasaulinį karą Ariogaloje buvo apie 500 žydų. Visi jie gyveno pagrindinėje – Vytauto gatvėje ir aplink turgaus aikštę. Dauguma vertėsi prekyba. Žydai turėjo savo mokyklą, 2 sinagogas. Tarybinė okupacinė valdžia pavieniams žydams leido įsitraukti į vietos administraciją: Ariogalos vykdomojo komiteto pirmininku tapo L. Šeras. 1941 m. birželio mėnesį vykę trėmimai vietos žydų bendruomenės nepalietė³².

Iš esmės žydų padėtis pasikeitė prasidėjus Vokietijos–TSRS karui. Miestelyje įvyko susirinkimas, kuriame dalyvavo 12–15 vyrų. Vargonininkui Jonui Krutuliui pasakius kalbą, buvo įsteigtas vietos partizanų būrys. J. Krutulis kalbėjo, kad atėjo galas tarybų valdžiai, kad miestelį reikia gelbėti nuo komunistų, gaudyti raudonarmiečius ir pan. Kitą dieną vyrai pradėjo patruliuoti miestelyje.

J. Krutulis³³, tapęs jų vadu, per instruktažą vyrams nurodė jų funkcijas: sulaikyti visus nepažįstamus ir visus tuos, kurie pasirodo gatvėje po 22 val.; sulaikyti ir atvesti į policiją visus komunistus, komjaunuolius, raudonarmiečius. Liepos 4–5 d. partizanai suėmė 6 buvusius vietos komunistus, beje, visus lietuvius. 5 iš jų buvo sušaudyti; juos užkasė atvartyti vietos žydai³⁴.

Liepos viduryje partizanai suėmė dar 14 buvusių komunistų ir tarybinių aktyvistų, tarp kurių buvo ir keli žydai. Pasak įvykių liudininkų, pirmą kartą suimtuosius šaudė vokiečiai; antrą kartą šaudė vietos policija³⁵ dalyvaujant 2 vokiečiams³⁶.

Pagaliau atėjo ir represijų prieš žydus metas. Iš pradžių jie dar buvo varomi į aplinkinius kaimus pas vietos ūkininkus dirbti įvairių darbų³⁷, vėliau buvo uždaryti į getą. Jame atsidūrė ne tik Ariogalos, bet ir kaimyninio Josvainių valsčiaus žydai, iš viso apie 700 žmonių³⁸. Geto centre stovėjo dvi sinagogos. Teritorija aplink jas buvo aptverta spygliuota viela, o už jos sargybą visą laikąėjo ginkluoti partizanai³⁹.

Į getą buvo suvaryti vaikai ir seniai, vyrai ir moterys. Išlikę archyviniai dokumentai leidžia teigti, jog getas egzistavo ne mažiau kaip 18 dienų. Pagrindas tokiam teiginiui yra faktas, kad Josvainių valsčiaus žydai į Ariogalos getą buvo perkelti rugpjūčio 14 d.⁴⁰

Likus porai savaitių iki žudynių, žydai net nenujautė, kas jų laukia. Tai rodo archyvuose išlikę prašymai grąžinti tarybų valdžios nacionalizuotą turtą. Jie buvo adresuoti apskrities valdybai ir pasirašyti rugpjūčio 5 d.: Pešė Glašteinienė norėjo atgauti namą Ariogaloje, Vytauto g. 88, o Feigė Amolskienė – namą Vytauto g. 90⁴¹.

Žydų žudynės įvyko rugsėjo 1 d. ant Dubysos kranto netoli miestelio⁴². Iš vakaro miestelio policininkai ir baltaraiščiai vietos gyventojus įspėjo, kad ryte su kastuvais rinktųsi prie valsčiaus valdybos pastato. Susirinko apie 100 vyrų. Jie iškasė 2 duobes⁴³: gylis –

apie 3 m, plotis – 2 m, vienos ilgis – apie 40, kitos – apie 30 m. Kasti baigė apie pusiaudienį⁴⁴. Po vidurdienio prie duobių iš miestelio pradėta varyti žydus. Štai kaip šiuos įvykius prisimena vienas akcijos dalyvių:

„Kai susirinkome, Čepas padalijo mus į dvi grupes. Aš pakliuvau į pirmą, kuri turėjo konvojuoti moteris. Išvedėme jas iš geto ir varėme per miestelį į jo pietvakarinę dalį. Aš ir kiti partizanaiėjome ratu ir laikėme paruoštus šautuvus. Atvarėme jas į šaudymo vietą, susodinome griovyje, po to liepėme gultis veidu žemyn, vienai šalia kitos. Mes vaikščiojome šalia ir visas, kurios nenorėjo gulti, mušėme šautuvo buožėmis. Po to atėjo lietuvis lietuviška leitenanto uniforma ir įsakė atiduoti visas brangenybes. Po to grupei žmonių liepė keltis, nusirengti ir pasakė: „Kas turite aukso, atiduokite, nes kitaip atsidursite duobėje“. Žydai, kurie aukso turėjo, atidavė. Atidavė ir laikrodžius bei kitas brangenybes. Po to tą grupę vedė prie duobės ir žmonės lietuviška uniforma šaudė juos. Taip grupėmis sušaudėme visus žydus – vyrus, moteris ir vaikus... Kitą dieną aš dalyvavau sušaudytų žydų daiktų dalybose. Man davė 2 paltus, moteriškus kailinius, dvi moteriškų batelių poras bei porą moteriškų batų. Vėliau iš žydų geto sandėlių gavau 2 pagalves, dvi antklodes ir paklodžių“⁴⁵.

Anot įvykių dalyvių, į „pagalbą“ vietos baltaraiščiams ir policininkams iš Kauno atvyko apie 20 kariškių lietuviškomis karinėmis uniformomis⁴⁶. Tai buvo 13-ojo lietuvių savisaugos bataliono vyrai, kurie kartu su vokiečių motorizuoto dalinio, vadovaujamo Joachim Hammano, kariškiais važinėjo po Lietuvą galutinai sprendami „žydų klausimą“⁴⁷. Į šaudymo vietą žydai nuvesti visi vienu metu, juos konvojavo apie 50 ginkluotų vyrų. Šaudė grupėmis po 50 žmonių⁴⁸. Po sušaudymo kariškiai išvažiavo, o vietos baltaraiščiai liko saugoti žydų daiktų (drabužių), vadovavo duobių užkasimui. Likę žydų daiktai iš šaudymo vietos buvo nuvežti į sinagogą⁴⁹.

Sušaudožius žydus, apie 15 vyrų su Leonu Čepu ir vokiečių karininku užėjo į A. Pauliukaičio restoraną Ariogaloje: „Visi juokėsi ir pasakojo šaudymo detales“⁵⁰.

Likęs žydų turtas buvo suvežtas į buvusią žydų sinagogą⁵¹. Minėtasis L. Čepas jį padalijo būrio nariams. Būrio narys Antanas Žeglinskas, anot jo paties, gavo 2 pagalves, keletą komplektų patalynės, veidrodį, sofą⁵², jo kolega Vladas Kadaravičius – 5 kėdes, 2 pagalves, vyrišką paltą, kelias poras moteriškų ir vyriškų baltinių⁵³. Tačiau po karo padarius pas juos kratas, buvo konfiskuota daug „svetimo turto“, tikėtina – žydų. Daugiausia konfiskuota iš V. Kadaravičiaus – 11 maišų. Juose buvo drabužiai – kelnės, švarkai, paltai, apatinis trikotažas, suknelės, taip pat užuolaidos, rankšluosčiai, namų darbo drobė, užvalkalai, staltiesės⁵⁴. Iš A. Žeglinsko konfiskuotas panašus turtas – drabužiai, patalynė, taip pat 4 kėdės, 7 poros peilių ir šakučių, sena elektrinė krosnelė, 2 sofos⁵⁵. Savo namo neturėjęs būrio narys Bronius Bankauskas apsigyveno vieno sušaudyto žydo name. Už namą valsčiuje jis mokėjo buto mokestį. Asmeniniam naudojimui vietos savivaldybė šį namą B. Bankauskui perdavė 50-čiai metų⁵⁶.

Vargu ar kas nors šiandien pasakys tikslų nužudytųjų skaičių; oficialių institucijų pateikiami skaičiai įvairuoja nuo 662⁵⁷ iki 782⁵⁸, o dauguma įvykių dalyvių ir liudininkų mini skaičių 700⁵⁹.

Sušaudožius žydus, buvo išformuotas ir baltaraiščių būrys. Norintieji toliau tarnauti stojo į vietos policiją.

KRAKIŲ ŽYDŲ BENDRUOMENĖ IR JOS LIKIMAS

1933 m. Krakėse gyveno 575 žydai (apie 40 proc. visų miestelio gyventojų), šiandien nėra nė vieno⁶⁰. Minėtas proporcijas negailėstingai pakoregavo 1941 m. rugsėjo mėnesio pradžios įvykiai: rugsėjo 2 d. Peštinukų

kaime (apie 1,5 km nuo Krakių) buvo sušaudyti 1125 žydai⁶¹. Tarp jų buvo ne tik Krakių, bet ir Baisogalos, Dotnuvos, Grinkiškio, Gudžiūnų bei Surviliškio valsčių žydai⁶².

Antrą vokiečių atėjimo į Krakės dieną⁶³ buvusioje turgaus aikštėje buvo sušauktas mitingas, kuriame kalbėjo mokytojas Antanas Valaitis. Visus susirinkusius jis ragino kovoti su tarybine armija ir panaikinti buvusios tarybų valdžios pėdsakus Lietuvoje⁶⁴. Pirmąją karo savaitę A. Valaitis viešai kalbėjo 5–6 kartus, daugiausia miestelio turgaus aikštėje, kur vieno namo balkone buvo įtaisytas mikrofonas. Pagrindinė kalbų tema – kova su tarybine ideologija ir komunistų įtakos panaikinimas. Kalbose jis pateikdavo ir karines suvestines apie vokiečių armijos pergales fronte, šlovino Vokietiją⁶⁵.

Kaip ir kituose miesteliuose, Krakėse taip pat buvo sudarytas vietos aktyvistų būrys, kurio vyrai dalyvavo susišaudymuose su besitraukiančiais raudonarmiečiais, juos sulaikydavo, nuginkluodavo ir įkalindavo. Iš pradžių sulaikytieji buvo laikomi vieno vietos žydo malūne, vėliau – sinagogoje ir galiausiai perduodami vokiečiams. Krakių pradžios mokykloje buvo įrengta karo lauko ligoninė, joje gulėjo sužeisti raudonarmiečiai, vėliau irgi perduoti vokiečiams. Prasidėjo buvusių tarybinių aktyvistų suėmimai: iš viso suimta apie 30. Jie iš pradžių buvo laikomi buvusiose valsčiaus vykdomojo komiteto patalpose, vėliau dauguma išvežti į Kėdainių kalėjimą⁶⁶.

Būriui priklausė apie 50 vyrų. Visi jie buvo ginkluoti⁶⁷. Būrio vadu buvo pradžios mokyklos vedėjas Antanas Krutulis, jo pavaduotoju – jau minėtas A. Valaitis. Pastarasis buvo spalvinga asmenybė: iki Lietuvos okupacijos 1940 m. vasarą jis buvo vienas iš katalikiškojo jaunimo organizacijos „Pavasaris“ vadovų, redagavo žurnalą „Jaunimo vadas“⁶⁸, spausdino straipsnius laikraščiuose „Vyrų žygiai“, „XX amžius“, „Ūkininkas“ ir „Mūsų laikraštis“⁶⁹. Paskelbus Lietuvoje tarybų valdžią, jis

buvo pastebėtas tarp mokinių skleidžias religines tautines nuotaikas⁷⁰. 1941 m. antroje pusėje priklausė Lietuvių aktyvistų frontui (toliau – LAF), vėliau – Lietuvių nacionalistų partijai (toliau – LNP), Savitarpio pagalbos komitetui⁷¹. 1949 m. tapo MGB slaptuoju bendradarbiu, su slapta užduotimi buvo išvykęs į Vokietiją. Apie tai papasakojo žmonai ir dar dviem pažįstamiems, todėl tarybinių represinių organų 1951 m. buvo suimtas⁷².

Krakėse buvo ir LAF'o skyrius. Jo vadu buvo Vladas Makaras. Jam pakluso visi partizanų būrio vyrai. Jo pavaduotoju buvo vietos partizanų būrio vadas A. Krutulis, sekretoriumi – A. Valaitis. LAF'o nariai beveik kasdien rinkdavosi štabe, kuris buvo įsikūręs policijos patalpose. 1941 m. rugsėjo mėnesį paleidus LAF'ą, buvo įkurta Lietuvių nacionalistų partija, kuriai Krakėse vadovavo Jonas Meškauskas⁷³. Peršasi akivaizdi išvada: buvusio Krakių baltaraiščių būrio vyrai kartu priklausė ir LAF'o organizacijai, vėliau dauguma jų tapo LNP nariais. Atskirti baltaraiščių būrio ir policijos funkcijas taip pat būtų sunkoka. Tuo labiau kad rugsėjo mėnesį minėtą būrį išformavus dauguma buvusių narių perėjo į pagalbines policiją.

Pirmomis žydų aukomis Krakėse tapo gydytojas Borisas Alperavičius ir kirpėjas Fridmanas. Juos, kaip buvusius kandidatus į VKP(b) narius, kartu su keliais tarybiniais aktyvistais lietuviais suėmė ir į Kėdainius išvežė vietos baltaraiščiai. Kėdainiuose jie buvo sušaudyti⁷⁴.

Rugpjūčio mėnesį Kėdainiuose įvyko policijos nuovadų viršininkų pasitarimas. Jam vadovavo P. Dočkus ir A. Kirkutis. P. Dočkus paskelbė, kad „žydų tauta pripažinta kenksminga, laisvai gyventi su lietuviais jie neturi teisės ir turi būti izoliuoti“⁷⁵.

To paties mėnesio viduryje į Krakes per vieną dieną buvo suvežti žydai iš kelių kaimyninių valsčių. Juos suiminėjo ir į Krakes pristatydavo vietos baltaraiščiai. Jų būriai buvo įsisteigę Baisogaloje⁷⁶, Grinkiškyje⁷⁷, Gu-

džiūnuose⁷⁸, Surviliškyje⁷⁹. Būrių vyrai patuliavo miestelių gatvėse, suiminėjo buvusius tarybinius aktyvistus ir nuo savo dalinių atsilikusius raudonarmiečius. Pastaruosius pristatydavo į Kėdainius, o suimtus žydus – į Krakes. Būrio funkcijas vaizdžiai apibūdino vienas Baisogalos partizanų – Stasys Kilinskas: „Mūsų būriui buvo keliami šie uždaviniai: neleisti Raudonajai armijai išvaryti galvijų, padėti vokiečių karinėms pajėgoms įvesti tvarką – sulaikyti visus įtartinus žmones, visus raudonarmiečius, gaudyti buvusius tarybinius aktyvistus“⁸⁰. Pirmomis karo dienomis kartu su bendražygiu Stasiu Jarmulavičiumi jis nušovė buvusį apylinkės tarybos pirmininką Juozą Sluckį su žmona, nes būrio vadas savo vyrams buvo pasakęs, kad „kas jį sutiks, turi nušauti“⁸¹.

Krakėse žydai buvo apgyvendinti nedideliame kvartale tarp Vilniaus ir Vasario 16-osios gatvių. Iš kitų dviejų pusių getas ribojosi su V. Kudirkos gatve ir turgaus aikšte (žr. geto schemą). Kvartale buvo įrengtas policijos postas⁸², budėta pamainomis.

Daugiausia žinių apie Krakių žydų bendruomenės likimą, beje, itin detalių ir patikimų, užfiksuota buvusio Krakių valsčiaus policijos viršininko Teodoro Kerzos tardymo protokoluose. Krakėse jis atsidūrė ne iš karto: iš pradžių vadovavo policijai Šaukote (Grinkiškio vlsč.), vėliau tarnavo policijos nuovados viršininku Surviliškyje⁸³. Į Krakes buvo perkeltas tik rugpjūčio mėnesio pradžioje ir paskirtas valsčiaus policijos nuovados viršininku. Likimas lėmė, kad būtent tuo metu, kai jis vadovavo vietos policijai, miestelyje nebeliko žydų.

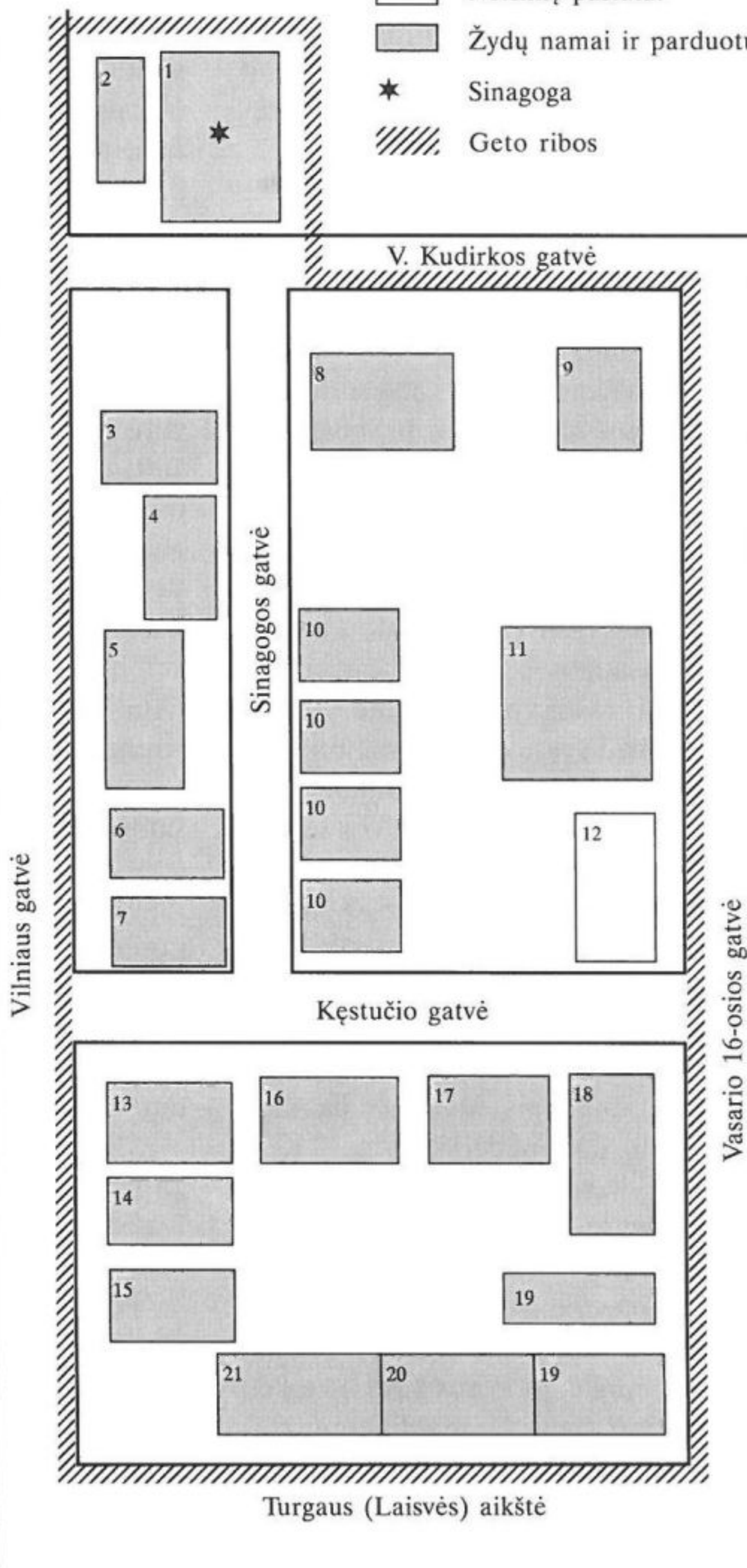
Suvežus žydus į Krakes, po kelių dienų į miestelį atvyko Kėdainių apskrities policijos vadas A. Kirkutis ir minėtų valsčių policijos nuovadų viršininkai su savo policininkais. A. Kirkučiui vadovaujant pas žydus buvo atlikta krata. Jos metu atimtas auksas, auksiniai ir sidabriniai daiktai, brangesni drabužiai, patalynė. Auksą ir aukso dirbinius

KRAKIŲ GETAS

SUTARTINIAI ŽENKLAI

- Neiškikę pastatai
 Žydų namai ir parduotuvės
 Sinagoga
 Geto ribos

1. Žydų sinagoga
2. Rabino namas
3. Valiulio mėsos parduotuvė
4. Kaplano knygų rišykla
5. Gyveno žydas batsiuovys
6. Faibos medienos parduotuvė ir dirbtuvė
7. Brankės duonos ir bandelių parduotuvė
8. Goldbergo ir Gliko mėsinė
9. Žydo namas
10. Tvarteliai
11. Žydų bankas ir mokykla
12. Žiaukos degtinės monopolis
13. Žydo skardininko namas
14. Zinger siuvimo mašinų parduotuvė
15. Grūdų pirklys
16. Gyveno žydas kepurininkas Zeidelis
17. Gyveno grūdų pirklys žydas
18. Šajaus batsiuvio dirbtuvė
19. Žydo Korpovo namas, geležies, avalynės, dviračių parduotuvė
20. Volvės Orelis parduotuvė (spynos, batai)
21. Žiebrausko mėsinė

Planą sudarė S. Čepaitė, L. Pupšaitė, S. Šmigelskytė (visuomeninės organizacijos „Atminties namai“ archyvas, 2001–2002 m. rašinių konkursas)

išsivežė apskrities policijos vadas, kiti daiktai buvo sukrauti į atskirą namą ir saugomi ginkluoto policininko. Kratos metu darbingi žydai vyrai A. Kirkučio įsakymu nuo šeimų jau buvo atskirti ir uždaryti Krakių vienuolyne. Ten jie buvo iškratyti, iš jų atimti peiliai, skustuvai. Žydus saugojo policininkai ir baltaraiščiai. Pasak A. Kirkučio, jie turėjo būti išvežti į darbus⁸⁴.

Kiek vėliau A. Kirkutis liepė atrinkti ir „laisvas nuo vaikų darbingas moteris“. T. Kerza jas atrinko ir uždarė vienuolyno svirne. Atskyrus vyrus ir moteris, į darbus jų nevežė. Atsirado „sunkumų su maistu“⁸⁵.

Rugsėjo pradžioje į Krakes atvyko 13-asis lietuvių savisaugos batalionas ir jo vadas pranešė, kad jie atsiųsti sušaudyti žydų. Kad žydai bus šaudomi, iki tol T. Kerza to nežinojo. Prieš tai žydai jau buvo sušaudyti Kėdainiuose ir Ariogaloje. Ariogaloje šaudė tas pats būrys, kuris iš karto po to iš ten atvyko į Krakes. Savisaugos bataliono karininkas įteikė T. Kerzai raštą vokiečių kalba. Jame buvo rašoma, kad šiam vyr. leitenantui ir jo vadovaujamam batalionui „įgaliojama naikinti žydų tautybės žmones Lietuvos teritorijoje. Visos įstaigos įpareigojamos suteikti jam reikiamą pagalbą“. Raštas buvo pasirašytas ir patvirtintas gebietskomisariato Kaune antspaudu⁸⁶.

Savisaugos bataliono kareivių buvo apie 30. Jie atvažiavo sunkvežimiu. Visi buvo lietuviai, ginkluoti šautuvais. Atvažiavo jie maždaug pietų metu. Susitarę dėl šaudymo T. Kerza ir bataliono karininkas išvažiavo ieškoti šaudymui patogesnės vietos. Nuvažiavo apie 1 km į vakarus nuo vienuolyno. Karininkas paskyrė vietą pievoje netoli krūmų. Paskui abu nuėjo pas viršaitį Vaclovą Daukšą ir pareikalavo darbininkų duobėms kasti. Duobės kasė keliasdešimt miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojų vakare ir per naktį iki ryto. Buvo iškastos 2 ar 3 duobės apie 30 m ilgio, 2–3 m pločio, „virš žmogaus ūgio gilumo“. Žmonės, iškasę duobes, liko ten pat: po sušaudymo turėjo užkasti sušaudytųjų lavonus⁸⁷.

Savisaugos bataliono karininkas T. Kerzai kaip policijos viršininkui buvo įsakęs organizuoti žydų atvaramą prie duobės ir šaudymo metu pastatyti sargybinius aplink šaudymo vietą. T. Kerza apie tai iš vakaro pranešė visiems savo policininkams ir liepė jiems sušaukti buvusius partizanus. Ryte susirinko 6 policininkai ir apie 10–12 ginkluotų baltaraiščių. T. Kerza išdavė jiems šautuvus. Apie 8 val. ryto savisaugos batalionas, policininkai ir baltaraiščiai nuėjo prie vienuolyno. Bataliono vadas įsakė sargybiniams išvesti žydus iš vienuolyno į kiemą. Savisaugos bataliono kareiviai juos išrikiavo po 4. Vyrų buvo maždaug 400. Koloną apsupo ginkluoti vyrai ir varė į šaudymo vietą. Iki duobės likus 50–100 m, buvo duota komanda gultis veidu į žemę. Visi sugulė. Kas neklausė, tuos mušė. Suguldyti pasmerktieji buvo už krūmų ir iškastų duobių nematė. Dalis savisaugos bataliono kareivių nuėjo prie duobės ruošti šaudymui, keli buvo palikti pasmerktiesiems varyti. Paliktieji atskyrė apie 30 vyrų ir liepė jiems nusirengti iki apatinių. Kam atsistoti ir nusirengti, kareiviai paspirdavo koją, suduodavo šautuvo buože ar guminiu rimbu. Pasmerktieji atsistodavo ir nusirengdavo. Kareiviai nurengtus vyrus varė prie duobės, statė veidais į duobę ir šaudė. Kasėjai buvo ten pat, netoli duobių. Atvariusieji, kurių buvo apie 8, žydų nešaudė, o grįždavo prie kitų nelaimėlių ir ruošdavo šaudymui kitą grupę, apie 30 žmonių. Vienas policininkas buvo raitas⁸⁸.

Taip visi vyrai buvo išrengti, per keliolika kartų privaryti prie duobės ir sušaudyti. Į juos šaudė tik savisaugos bataliono kareiviai. Šaudymui vadovavo karininkas.

Po vyrų buvo atvartos ir sušaudytos darbingo amžiaus moterų žydės, buvusios uždarytos vienuolyno svirne. Atvaryti jų buvo nuėję kareiviai ir policininkai sykiu. Moterims liepta nusirengti tik viršutinius drabužius, jos sušaudytos kaip ir vyrai. Sušaudė savisaugos bataliono kareiviai. Skirtumas tik tas, kad prieš sušaudymą jos buvo ne suguldytos veidu į žemę, o susodintos ant žemės.

Po darbingų moterų prie duobės buvo varomi ir pastotėmis vežami žydai vaikai, seniai, moterys su mažais vaikais, kurie iki tol buvo saugomi gete⁸⁹.

Šaudymas baigėsi apie 17 val. Miestelio gyventojas Juozas Targonskis turėjo restoraną ir pas jį buvo užsakyti pietūs. Išgėrimas baigėsi vakare, už jį sumokėjo savisaugos batalionas ir išvažiavo Kėdainių link⁹⁰.

Štai kaip savo „komandiruotę“ į Kėdainių apskritį po karo prisiminė vienas įvykių dalyvių Pranas Matiukas: „Prasidėjus karui tarnavau 1-ame savisaugos batalione Kaune. Dalyvavau ir žydų šaudyme Krakėse, kur atvykome iš Ariogalos sušaudę žydus. Į Krakės atvažiavome apie 50 1-o savisaugos bataliono 3-ios kuopos karių. Vadovavo vyr. lttn. Juozas Barzda. Krakėse apsistojom policijoje. Kur ir kaip buvo vykdomas šaudymas, nebepprisimenu, už nužudytųjų rūbus gavome samagono ir prisigėrėme“⁹¹.

Daugumą sušaudytųjų drabužių pasisavinę duobkasiai. Likęs Krakių miestelyje žydų turtas buvo išparduotas. Valsčiaus viršaitis V. Daukša tam tikslui buvo sudaręs komisiją ir visus pardavimo klausimus sprendė ji⁹². T. Kerzos žmona taip pat pirkto spintą, bufetą, lovas. Už jas sumokėjo minėtai komisijai⁹³.

Buvo mėginusių ir pabėgti, bet tai padaryti buvo sunku, nes krūmai buvo nedideli, o už jų plytėjo didelis lygus laukas⁹⁴. Vis dėlto iš sušaudymo vietos, pasak paties T. Kerzos, pavyko pabėgti mažiausiai 6-iems. Mažiausiai, nes būtent tiek buvo rasta ir sušaudyta. Pabėgę žydai pasislėpdavę ūkininkų pagalbinuose pastatuose – tvartuose, daržinėse. Kartais apie besislapstančius žydus pranešdavę patys ūkių savininkai. Atvykę policininkai besislepiančius paprastai sušaudydavo vietoje. Vienas šaudymą pergyvenęs žydas grįžo į Krakės ir buvo rastas pasikoręs savo namuose. Apie pabėgėlių radiją ir sušaudymą T. Kerza pranešdavęs A. Kirkučiui: „Mano veiksmams jis pritarė pilnumoje“⁹⁵.

IŠVADOS

Lietuvos generalinė sritis Antrojo pasaulinio karo metais administraciniu atžvilgiu buvo suskirstyta į apygardas, šios – į apskritis, pastarosios – į valsčius. Kėdainių apskrityje buvo 12 valsčių. Valsčių centruose kompaktiškai gyveno ir žydų bendruomenės.

Pirmi lietuvių partizanų veiksmai karo pradžioje buvo nukreipti prieš besitraukiančią Raudonąją armiją. Vėliau pradėta suimti buvusius tarybų valdžios pareigūnus ir aktyvistus. Žydų pilietinių teisių suvaržymai prasidėjo 1941 m. rugpjūčio viduryje – visi apskrities žydai prievarta buvo apgyvendinti laikinuosiuose getuose, kurie buvo įkurti trijuose apskrities miestuose ar miesteliuose – Kėdainiuose, Ariogaloje ir Krakėse.

Kėdainių gete, be vietinių žydų, taip pat atsidūrė Šėtos ir Žeimių, Ariogalos gete – Josvainių, Krakių gete – Baisogalos, Dotnuvos, Grinkiškio, Gudžiūnų ir Surviliškio žydai. Apie Pernaravos žydus duomenų nerasta.

Getuose žydai praleido maždaug dvi savaites. Rugpjūčio 28–rugsėjo 2 d. minėti getai buvo likviduoti, jų gyventojai sušaudyti. Akcijose dalyvavo vietos policija, baltaraiščių būriai, o Ariogaloje ir Krakėse – ir 13-ojo lietuvių savisaugos bataliono vyrai, kurie kartu su vokiečių motorizuoto dalinio, vadovaujamo J. Hammano, kariškiais važinėjo po visą Lietuvą ir galutinai sprendė „žydų klausimą“. Kėdainių apskrities gyventojų skaičius sumažėjo mažiausiai 3863-imis.

Atlikus Krakių valsčiaus aktyviausių būrio vyrų amžiaus bei socialinės padėties analizę, paaiškėjo, kad dauguma buvo perkopę 30-ties metų ribą ir buvo kilę iš vidutiniųjų valstiečių. Trijuose pagrindiniuose valsčiuose buvo kelios dešimtys žudikų. Jų kaltės jausmą lengvino vadovybės įsakymai, nacistinė propaganda ir žydų priskyrimas „kitų“ („svetimų“) kategorijai.

Likęs žydų turtas atsidūrė buvusių kaimynų, pirmiausia žudynių organizatorių ir vykdytojų rankose.

Nuorodos

¹ A. Bubnys, „Mažieji Lietuvos žydų getai ir laikinos izoliavimo stovyklos 1941–1943 metais“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1999 metai*, V., 2000, p. 151–180.

² *Lietuvos žydų žudynių byla: Dokumentų ir straipsnių rinkinys*, sud. A. Eidintas, V., 2001, p. 147–160; A. Eidintas, *Žydai, lietuviai ir holokaustas*, V., 2002, p. 252–278.

³ N. Latvytė, *Holokaustas Trakų apskrityje*, V., 2002, 123 p.

⁴ *Raseinių krašto žydai: Dokumentų ir straipsnių rinkinys*, sud. L. Kantautienė, V., 2004, 272 p.; *Švenčionių krašto žydų tragedija 1941–1944 m.*, sud. G. Geniušienė, Švenčionys, 2002, 80 p.

⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944: Dokumentų rinkinys*, d. 2, V., 1973, p. 137.

⁶ P. Kraujelio kvotos 1948 m. rugsėjo 9 d. protokolas ir P. Kraujelio 1948 m. lapkričio 14 d. pareiškimas LTSR saugumo ministerijai, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, baudžiamoji byla (toliau – b. b.) Nr. 36309/3, l. 9–10, 27–28. Beje, po 9 dienų P. Kraujelis iš pareigų už girtavimą buvo atleistas, jį pakeitė Šostakas. Žr.: *ibid.*, l. 10.

⁷ Pirmomis karo dienomis dažniausiai stichiškai susidarę būriai visoje Lietuvoje buvo vadinami įvairiai – aktyvistų, sukilėlių, partizanų būriais. Šios sąvokos yra sinonimiškos. Pritaikiau A. Bubnio nuomonę, kad šiais vardais tikėtų vadinti tuos asmenis, kurie pirmomis Vokietijos–TSRS karo dienomis kovojo su atsitraukiančiais raudonarmiečiais ir tarybų valdžios pareigūnais. Tuo tarpu asmenims, įsitraukusiems į ginkluotų būrių veiklą vėliau, t. y. Raudonajai armijai jau pasitraukus iš Lietuvos, ir dalyvavusiems iš esmės tik civilių žmonių areštuose bei žydų žudynėse, labiau tikėtų dar karo metais vietos gyventojų sugalvotas jų įvardijimas – baltaraiščiai. Taip jie buvo vadinami dėl to, kad ant rankovių ryšėjo skiriamąjį baltą raištį. Tekste vartojamos visos šios sąvokos, atsižvelgiant į aptariamą situaciją, suimtiesiems inkriminuojamą veiką. Nereikia pamiršti, kad kiekvienas atvejis galėjo būti ir visiškai individualus. Pavyzdžiui, priklausymu Kraikių baltaraiščių būriui kaltintas Vladas Meškauskas tikino baltą raištį pirmomis karo savaitėmis ryšėjęs dėl to, kad vokiečių nebūtų varomas į kelių remonto darbus: „Paėmiau baltos medžiagos gabalą, uždėjau sviesto gamyklos, kur dirbau, antspaudą, ir užsirišau ant rankovės“ (žr.: V. Meškausko kvo-

tos 1945 m. vasario 16 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. 9398/3, l. 14).

⁸ Randama ir didesnių skaičių – net iki 70-ies. Žr.: L. Lekučio apklausos 1944 m. rugsėjo 19 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. 28068/3, l. 34.

⁹ A. Bubnys, *op. cit.*, p. 168.

¹⁰ M. Gylis apklausos 1964 m. sausio 30 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. 47431/3, t. 1, l. 29.

¹¹ L. Lekučio apklausos 1944 m. rugsėjo 19 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. 28068/3, l. 34.

¹² Liudytojų parodymuose neretai minima ir karo belaisvių stovykla, kuri buvo įkurta Kėdainiuose, Gedimino g. 29 (dabar – Didžioji g.). Stovykloje esą buvo uždaryta apie 300 žmonių (žr.: A. Renčeliausko kvotos 1950 m. vasario 23 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. P-15964, l. 33). Policijos vadas P. Kraujelis karo belaisvių stovyklos viršininku buvo paskyręs Andrių Kaltenį. Prižiūrėtojų birželio pabaigoje buvo vos 4, su stovyklos viršininku – 5 (žr.: A. Kaltenio kvotos 1950 m. kovo 28 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. P-15964, l. 111–112). Manytume, kad minėtas kalėjimas ir karo belaisvių stovykla yra vienas ir tas pats objektas, tik karo belaisvių stovyklos kalinių skaičius gerokai padidintas.

¹³ S. Prancičiaus kvotos 1944 m. rugpjūčio 19 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. 27496/3, l. 15.

¹⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 1, V., 1965, p. 132.

¹⁵ VSK prie LTSR MT tardymo skyriaus vyr. tardytojo kpt. Markevičiaus 1964 m. birželio 17 d. nutarimas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. 47431/3, t. 1, l. 166–167.

¹⁶ Už šį ir kitus faktinius patikslinimus autorius dėkingas Kėdainių Daugiakultūrio centro darbuotojai Audronei Pečiulytei.

¹⁷ J. Dailidės liudijimas 1963 m. rugsėjo 11 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. 47431/3, t. 1, l. 205.

¹⁸ J. Kriūno 1964 m. kovo 14 d. pareiškimas VSK, *ibid.*, l. 178.

¹⁹ S. Rackevičiaus liudijimas teismo posėdyje 1945 m. sausio 9 d., *ibid.*, b. b. Nr. 22037/3, l. 146.

²⁰ Ch. Ronderio liudijimas 1957 m. spalio 7 d., *ibid.*, b. b. Nr. 37288/3, l. 135–136.

²¹ Kėdainių Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto (toliau – DŽDT VK) 1948 m. rugsėjo 17 d. pažyma, *ibid.*, b. b. Nr. 36309/3, l. 89.

²² *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 1, p. 132.

²³ J. Dailidės 1963 m. rugsėjo 11 d. liudijimas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. 47431/3, t. 1, l. 206. Randama ir kitų duomenų: 150 m ilgio, 3–4 m pločio ir apie 1,5–2 m gylio. Žr.: A. Švėgždės ir A. Vitkausko liudijimai 1963 m. rugsėjo 20 d., *ibid.*, l. 191, 197.

²⁴ V. Silvestravičiaus 1964 m. kovo 11 d. liudijimas, *ibid.*, l. 216.

²⁵ Ch. Ronderio 1963 m. rugsėjo 21 d. liudijimas, *ibid.*, b. b. Nr. 47431/3, t. 1, l. 381.

²⁶ A. Vitkausko 1947 m. rugsėjo 18 d. kasacinis prašymas LTSR Aukščiausiam Teismui, *ibid.*, b. b. Nr. 7851/3, l. 126.

²⁷ V. Gylio parodymai teismo posėdyje 1964 m. liepos 27 d., *ibid.*, b. b. Nr. 47431/3, t. 3, l. 357.

²⁸ VSK prie LTSR MT 1-ojo skyriaus viršininko pplk. Naro 1964 m. birželio 11 d. pažyma, *ibid.*, l. 237.

²⁹ P. Stogevičiaus kvotos 1953 m. balandžio 8 d. protokolai, *ibid.*, b. b. Nr. 25402/3, l. 44.

³⁰ A. Meko kvotos 1950 m. rugpjūčio 15 d. protokolai, *ibid.*, b. b. Nr. 25504/3, l. 46; A. Renčeliaus kvotos 1950 m. vasario 23 d. protokolai, *ibid.*, b. b. Nr. P-15964, l. 33.

³¹ J. Kriuno 1963 m. rugsėjo 13 d. liudijimas, *ibid.*, b. b. Nr. 22037/3, l. 227. Yra ir kitoks liudijimas: esą žydas iš Čižo atėmęs pistoletą, šovęs, bet iš susijaudinimo nepataikęs. Tada kilo grumtynės, kurių metu Čižas buvo pasmaugtas. Žr.: V. Silvestravičiaus liudijimas teismo posėdyje 1964 m. liepos 27 d., *ibid.*, b. b. Nr. 47431/3, t. 3, l. 368.

³² A. Globienė, „Apie Ariogalos žydus“, *Raseinių krašto žydai*, p. 129–134.

³³ Baigiantis karui jis pasitraukė iš Lietuvos, o buvę žemiečiai buvo sutikę jį pabėgėlių stovykloje Vokietijoje anglų zonoje. Žr.: S. Urbono apklausos 1947 m. balandžio 27 d. protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. 36428/3, l. 13.

³⁴ J. Kripo kvotos 1944 m. rugsėjo 22 d. protokolai, *ibid.*, b. b. Nr. 15722/3, l. 13–15. Beje, tas pats liudytojas, praėjus vos kelioms dienoms, savo parodymuose kai kurias detales jau pakeitė: liepos 4 d. vietos partizanai kartu su vokiečiais esą sušaudė 4 ariogalicčius lietuvius: vienas buvęs komunistas, o kiti 3 – tarybų valdžios metais pasirašę už vieno kaimyno ištrėmimą iš Lietuvos. Ir dar: tą pačią dieną esą buvę sušaudyti ir 4 žydai. Žr.: J. Kripo kvotos 1944 m. rugsėjo 27 d. protokolai, *ibid.*, l. 19–20.

³⁵ Ariogalos policijos vadu tapo L. Čepas, šias pareigas ėjęs ir iki Lietuvos okupacijos 1940 m. Žr.:

S. Jankausko liudijimas, *ibid.*, b. b. Nr. P-19074, l. 67.

³⁶ J. Kripo kvotos 1944 m. rugsėjo 22 d. protokolai, *ibid.*, b. b. Nr. 15722/3, l. 13–15. Tiesa, randame ir kitokį liudijimą apie suimtųjų likimą – esą jie buvę išvežti į Raseinius. Žr.: S. Jankausko parodymai 1948 m. birželio 17 d., *ibid.*, b. b. Nr. 36428/3, l. 72.

³⁷ S. Čapliausko 1944 m. spalio 23 d. liudijimas, *ibid.*, b. b. Nr. 15722/3, l. 136.

³⁸ Randame ir kitus skaičius: 500 ar tik 300, tačiau šie skaičiai akivaizdžiai sumažinti (žr.: J. Sabeckio parodymai teismo posėdyje 1949 m. spalio 29 d., *ibid.*, b. b. Nr. P-18793, l. 100).

³⁹ J. Blėdžio 1950 m. kovo 8 d. liudijimas, *ibid.*, b. b. Nr. 18546/3, l. 99.

⁴⁰ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 2, p. 138.

⁴¹ Prašymai Kėdainių apskrities valdybai, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-1372, ap. 1, b. 1, l. 35–36.

⁴² Šis atstumas liudytojų parodymuose įvairuoja nuo 0,5 iki 2 km.

⁴³ Randame ir skaičių 6. Žr.: V. Lukošiaus parodymai teismo posėdyje 1946 m. gruodžio 28 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. P-19074, l. 56.

⁴⁴ J. Blėdžio 1950 m. sausio 20 d. liudijimas, *ibid.*, b. b. Nr. 18546/3, l. 96.

⁴⁵ J. Kripo kvotos 1944 m. rugsėjo 23 d. protokolai, *ibid.*, b. b. Nr. 15722/3, l. 16.

⁴⁶ V. Kadaravičiaus kvotos 1944 m. lapkričio 18 d. protokolai, *ibid.*, b. b. Nr. 10034/3, l. 10. Tiesa, pasak kai kurių įvykio dalyvių, žydus iš geto išvedę vokiečiai, o baltaraiščiai jiems tik padėję (žr.: J. Sabeckio parodymai teismo posėdyje 1949 m. spalio 29 d., *ibid.*, b. b. Nr. P-18793, l. 100); esą šaudė taip pat vokiečių kareiviai su SS uniformomis, žr.: K. Urbono kvotos 1949 m. gruodžio 1 d. protokolai, *ibid.*, b. b. Nr. 35018/3, l. 19.

⁴⁷ *Lietuvos žydų žudynių byla*, p. 150, 152.

⁴⁸ V. Lukošiaus kvotos 1946 m. lapkričio 29 d. protokolai ir jo parodymai teismo posėdyje 1946 m. gruodžio 28 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. P-19074, l. 47, 56.

⁴⁹ A. Šarafo liudijimas per akistatą su K. Urbonu 1949 m. gruodžio 28 d., *ibid.*, b. b. Nr. 35018/3, l. 69–70.

⁵⁰ A. Pauliukaičio kvotos 1950 m. sausio 31 d. protokolai, *ibid.*, b. b. Nr. 18546/3, l. 18.

⁵¹ K. Urbono kvotos 1950 m. sausio 3 d. protokolai, *ibid.*, b. b. Nr. 35018/3, l. 43. Kitur vietoj

sinagogos nurodyta ir žydų mokykla. Žr.: A. Žeglinsko kvotos 1944 m. lapkričio 24 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. 10034/3, l. 37.

⁵² A. Žeglinsko kvotos 1944 m. lapkričio 24 d. protokolas, *ibid.*

⁵³ V. Kadaravičiaus kvotos 1944 m. lapkričio 28 d. protokolas, *ibid.*, l. 14.

⁵⁴ Kėdainių apskrities vykdomojo komiteto finansų skyriaus 1945 m. sausio 13 d. pažymėjimas, *ibid.*, l. 23.

⁵⁵ *Ibid.*, l. 47.

⁵⁶ B. Bankausko kvotos 1949 m. vasario 15 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. 13333/3, l. 25.

⁵⁷ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 2, p. 394.

⁵⁸ Ariogalos valsčiaus DŽDT VK pirmininko 1949 m. gruodžio 27 d. pasirašytas pažymėjimas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. 35018/3, l. 90. Įdomu, kad to paties pirmininko pora mėnesių anksčiau pasirašytame pažymėjime minimas mažesnis kaičius – 730. Žr.: *ibid.*, b. b. Nr. P-18793, l. 70.

⁵⁹ J. Sabeskio parodymai teismo posėdyje 1949 m. spalio 29 d., *ibid.*, l. 100.

⁶⁰ S. Čepaitė, L. Pupšaitė, S. Šmigelskytė, *Kraikių žydai*, Krakės, 2002, visuomeninės organizacijos „Atminties namai“ archyvas, 2001–2002 m. rašinių konkursas, darbas Nr. 26.

⁶¹ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 2, p. 394.

⁶² Dotnuvos rajono DŽDT VK pirmininko 1950 m. rugpjūčio 17 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. 10864/3, l. 166; A. Valaičio kvotos 1951 m. spalio 26 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. 20096/3, l. 74.

⁶³ T. y. birželio 27 d., nes vokiečiai į Krakės įžengė birželio 26 d. Žr.: A. Valaičio teismo posėdžio 1952 m. kovo 22 d. protokolas, *ibid.*, l. 349.

⁶⁴ J. Berniukevičiaus 1951 m. gruodžio 1 d. liudijimas, *ibid.*, l. 249–250.

⁶⁵ A. Valaičio teismo posėdžio 1952 m. kovo 22 d. protokolas, *ibid.*, l. 347–348.

⁶⁶ J. Berniukevičiaus 1951 m. gruodžio 1 d. liudijimas, *ibid.*, l. 250–251.

⁶⁷ A. Valaičio kvotos 1951 m. spalio 26 d. protokolas, *ibid.*, l. 64–76. Beje, atlikus aktyviausių būrio vyrų amžiaus bei socialinės padėties analizę, aiškėja, kad dauguma buvo perkopę 30-ties metų ribą ir buvo kilę iš vidutiniųjų valstiečių.

⁶⁸ LTSR KGB tardymo dalies vyr. tardytojo kpt. Akkuratovo 1951 m. spalio 30 d. nutarimas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. 20096/3, l. 270.

⁶⁹ 1952 m. vasario 21 d. kaltinamoji išvada A. Valaičiui, *ibid.*, b. b. Nr. 20096/3, l. 325.

⁷⁰ A. Valaičio teismo posėdžio 1952 m. kovo 22 d. protokolas, *ibid.*, l. 346.

⁷¹ Komiteto nariai rinko drabužius, pinigines lėšas vokiečių armijai bei asmenims, nukentėjusiems nuo tarybinės armijos.

⁷² A. Valaičio teismo posėdžio 1952 m. kovo 22 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. Nr. 20096/3, l. 349.

⁷³ A. Valaičio kvotos 1951 m. spalio 27 d. protokolas, *ibid.*, l. 100–101.

⁷⁴ Dotnuvos rajono DŽDT VK pirmininko Murnikovo parengta pažyma, *ibid.*, l. 296. Kitur teigiama, kad jie buvo sušaudyti pačiose Krakėse. Žr.: J. Sarapo kvotos 1944 m. rugpjūčio 19 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. P-19723, l. 63–64; T. Kerzos kvotos 1962 m. rugpjūčio 8 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. 47208/3, t. 1, l. 128–129 (beje, čia taip pat neminima, kad šiedu priklausę tarybiniam aktyvui); V. Kybarto liudijimas 1962 m. rugpjūčio 24 d. akistatoje su T. Kerza, *ibid.*, l. 166–167.

⁷⁵ T. Kerzos kvotos 1962 m. liepos 6 d. protokolas, *ibid.*, l. 61.

⁷⁶ Sukilėlių būrys susiorganizavo dar prieš karą. Jam vadovavo Simonas Liauksminas. 1941 m. liepos–rugpjūčio mėn. būrio narių skaičius išaugo iki 50-ties žmonių. Žr.: LTSR Radviliškio aps. MGB skyriaus viršininko pplk. Kobelevo 1950 m. birželio 13 d. pažyma, *ibid.*, b. b. Nr. 10864/3, t. 6, l. 167.

⁷⁷ V. Venclausko liudijimas teismo posėdyje 1947 m. spalio 10 d., *ibid.*, b. b. Nr. 8276/3, l. 81–82.

⁷⁸ Būryje buvo 20–25 vyrai. Žr.: M. Kelpšos kvotos 1953 m. kovo 8 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. 26548/3, l. 27.

⁷⁹ Būriui priklausė apie 25 vyrus. Žr.: J. Liubomirsko kvotos 1944 m. spalio 7 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. P-17013, l. 12.

⁸⁰ S. Kilinsko kvotos 1944 m. rugpjūčio 30 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. 28127/3, l. 31.

⁸¹ *Ibid.*, l. 30.

⁸² T. Kerzos kvotos 1962 m. liepos 6 d. protokolas, *ibid.*, b. b. Nr. 47208/3, t. 1, l. 61–62.

⁸³ T. Kerzos (dar Kazio Petraičio pavarde) 1962 m. pareiškimas VSK pirmininkui, *ibid.*, l. 34.

⁸⁴ T. Kerzos kvotos 1962 m. liepos 6 d. protokolas, *ibid.*, l. 62–64.

⁸⁵ *Ibid.*, l. 64.

⁸⁶ *Ibid.*, l. 65.

⁸⁷ Ibid., l. 66.⁸⁸ Ibid., l. 68–69.⁸⁹ Ibid., l. 71.⁹⁰ Ibid., l. 72.⁹¹ P. Matiuko kvotos 1962 m. rugpjūčio 18 d. protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 85–86.⁹² T. Kerzos kvotos 1962 m. liepos 6 d. protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 73.⁹³ T. Kerzos kvotos 1962 m. rugpjūčio 3 d. protokolas, *ibid.*, l. 118.⁹⁴ T. Kerzos kvotos 1962 m. liepos 6 d. protokolas, *ibid.*, l. 70.⁹⁵ T. Kerzos kvotos 1962 m. liepos 9 d. protokolas, *ibid.*, l. 83–89.

Gauta 2005 03 07

Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Valentinas Brandišauskas

HOLOCAUST IN THE DISTRICT OF KĖDAINIAI

Summary

During World War II the General Commissariat of Lithuania was administratively divided into Commissariats (Ger. *Gebiet*), which in turn were subdivided into districts (Ger. *Kreis*), and the latter – into rural counties (Lith. *valsčius*, Ger. *Amtsbezirk*). The district of Kėdainiai comprised 12 rural counties in which the Jews lived in compact communities.

The first operations of the Lithuanian partisans at the beginning of the war were targeted at the retreating Red Army. Later, they arrested former officers and activists of the Soviet authorities. The restrictions of the Jews' civil rights were begun in mid-August 1941 – all Jews of the district were confined in transitory ghettos which had been established in three district towns or townships – Kėdainiai, Ariogala and Krakės.

Along with the local Jews, there were also those from Šėta and Žeimiai, confined in the Kėdainiai ghetto, the Jews from Josvainiai – in the Ariogala ghetto, and the Jews from Baisogala, Dotnuva, Grinkiškis, Gudžiūnai and Surviliškis – in the Krakės ghetto. Yet, no data has been found concerning the Jews of Pernarava.

The Jews remained in the ghettos approximately two weeks. Between 28 August and 2 September, the above men-

tioned ghettos were liquidated and their inmates shot. The local police and the “white armband” squads took part in the operations. In Ariogala and Krakės, the men of the 13th Lithuanian self-defence battalion were also present. They, together with officers of the German motorised unit led by Joachim Hamman, were traversing Lithuania and implementing the final solution to the “Jewish question”. The number of inhabitants of Kėdainiai district decreased by at least 3,863 persons.

An analysis of the most active men of the unit of Krakės rural county, including their age and social status, it appears that most were over 30 and originated from the medium peasant stratum. There were several score murderers in the three main rural counties. Their own sense of guilt was lessened and rationalised by the orders they received from the authorities, the influence of Nazi propaganda, and the fact that the Jews had been assigned to the category of the “others” (“strangers”). Jewish property fell into the hands of their former neighbours, most of all, in the hands of the organisers and implementers of the massacres.